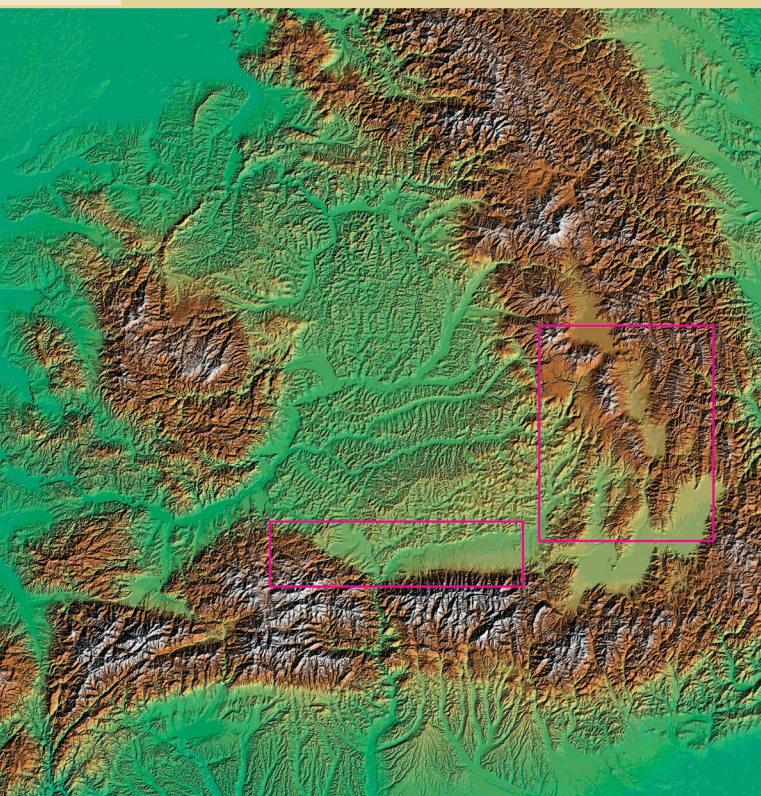

Az erdélyi szász és székely történelemfejlődést köztudottan számos párhuzam jellemzi, noha mindkét népcsoport története sajátos utakat követett a középkorban, mind politikai, mind társadalmi, gazdasági és kultúrtörténeti vonatkozásban, hasonló önkormányzati viszonyok között. Előzetes tanulmányként, az alábbiakban a két nép, illetve hazájuk, a dél-erdélyi Szászföld, valamint a kelet-erdélyi Székelyföld történetének mindössze egyetlen aspektusával foglalkozom, és pedíg a két terület középkori várépítészetének összehasonlításával és részleges elemzésével. Gyorsan előrebocsátanám, a vizsgálat tárgyát nem a szakirodalomból és a turistakönyvek hasábjairól jól ismert templomvárak tanulmányozása képezi, a szász és székely önvédelem e sajátos építészeti formáiról könyvtárnyi munka született már. Az elemzésből egyelőre kihagytam a Kárpátok hágóinak és szorosainak ellenőrzésére és védelmére épített várakat, ugyanis ezek létrehozását a mindenkori magyar uralkodó vagy erdélyi megbízottja, a vajda rendelte el és hajtotta végre. Az más kérdés, hogy a határvárak fenntartása számos esetben a helyi közösségek feladatává vált egy idő után (Dél-Erdélyben pl. Talmácsvár és Töröcsvár, Kelet-Erdélyben pedig a bodzai vár vagy a gyimesi Rákóczi-vár, utóbbiak a fejedelemség korában).

Az említett vártípusok mellett ugyanakkor mindkét régió várépítészetében jól körülírható csoportot alkotnak az ún. erdei vagy hegyi várak, sajátos földrajzi, morfológiai, építészeti és régészeti jellemvonásokkal. Írásom ezekre az erődtípusokra fókuszál. Érdemes már az elején aláhúzni azt a tényt, hogy a két terület földrajzi adottságai nagymértékben

A tanulmányban elemzett dél- és kelet-erdélyi várak földrajzi elterjedése

Párhuzamok Dél- és Kelet-Erdély várépítészetében

hasonlítanak. Azonban mielőtt gyorsan megállapítanánk, hogy a két régió várépítészetének hasonló megnyilvánulási formái a környezeti kihívásokra adott válaszként értelmezhetők, anélkül, hogy a konklúziókat előrevetítenénk, leszögezhetjük, hogy a kérdés ennél összetettebb, és számos történelmi-földrajzi tényező elemzése szükséges. A vizsgálat és összehasonlítás elején érdemes még azt is megjegyezni, hogy Dél- és Kelet-Erdély várépítészetének rokonságára a kutatás már régebben felfigyelt. A neves szász régész, Kurt Horedt egészen odáig ment, hogy egy feltételezett Limes transilvanicus létével számolt a középkori határvédelemben.¹

Nézzük a továbbiakban a részleteket! Mindenekelőtt az összehasonlításba bevont várak földrajzi környezetét határozzuk meg. Dél-Erdélyben a Szászvárosi-, Szebeni- és részben a Fogarasi-havasok északi lábainál emelkedő, ezer métert csak kivételes esetben meghaladó hegynyúlványok, illetve az Olt és Küküllők közti dombvidék Szászföld felé néző magaslatain épültek a vizsgálatunk tárgyát képező várak. Kelet-Erdélyben a Görgényi-havasok nyugati, illetve a Hargita-hegység keleti oldalkiágazásainak ezer méter körüli vagy e fölé emelkedő hegycsúcsain, valamint a Csíki-, Baróti- és Bodoki-havasok alacsonyabb kiemelkedésein találjuk a mai településhálózat peremén elhelyezkedő középkori vármadványokat.

Térben vizsgálva mindezt, lássunk néhány példát. Dél-Erdélyből indulva, nyugatról haladva kelet felé: Szászorbótól dél-délnyugatra, 4 km-re, az erdő mélyén, egy 687 m magas dombnyúlványon találjuk a régi várnak (Alte Burg) nevezett kővárat; a középkorban Nagydisznód, ma Cód falu határához tartozó (az előzőtől 5 km-re, délre, az utóbbtól 4 km-re, nyugatra), a völgysíkból erőteljesen kimagasló hegycsúcson (875 m) épült a régebben Kakasvárként (Höngenburg) ismert nagykiterjedésű vár. A Nagyszebentől keletre található Felek településtől dél-délkeletre, a Fogarasi-havasok előterében magasodó Várhegyre (846 m) építettek a középkorban várat; Vurpód település határában, a falutól

1 Horedt, Kurt: Zur siebenbürgischen Burgenforschung. In: *Südost-Forschungen*, 6. (1941). 604, 612.

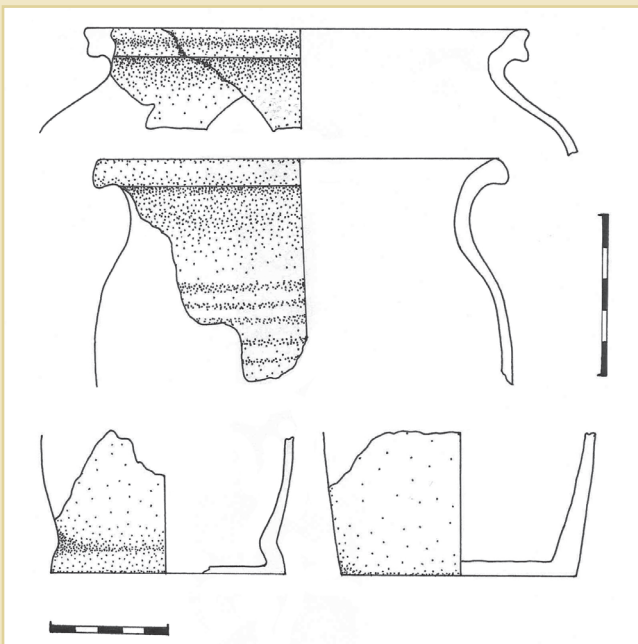

Szászorbo – Alte Burg, a vár nyugati falmaradványai
(a szerző felvétele)

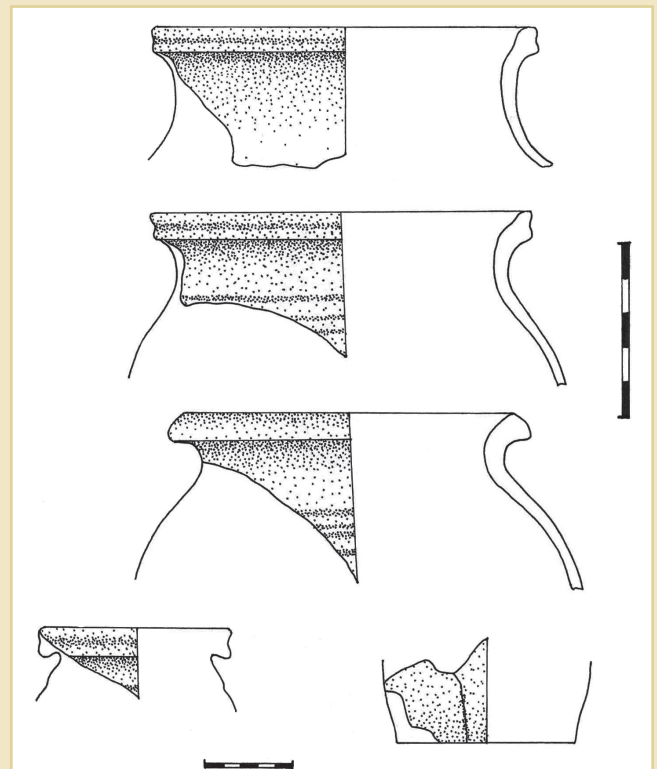
észak-északnyugatra, 6 km-re, az Olt és Küküllők közti dombvidék erdőinek mélyén, 600 m tengerszint körüli magasságban található egy mára alig látható, feltehetően fából épült és árokkal övezett középkori erősség nyomai. Itt jegyzem meg, hogy e várak és a középkori települések kapcsolata ma még kellő mértékben nem tisztázott, Dél-Erdély területén ilyen szintű tereprégészeti kutatások ismereteim szerint nem folytak. A megállapítás érvényes Kelet-Erdélyre is, például a mai Parajd határában, attól északra, 5 km-re, a 952 m magas Vártetőn található Rapsóné váráról nem állíthatjuk biztosan, hogy az mindig a falu területéhez tartozott, sőt még

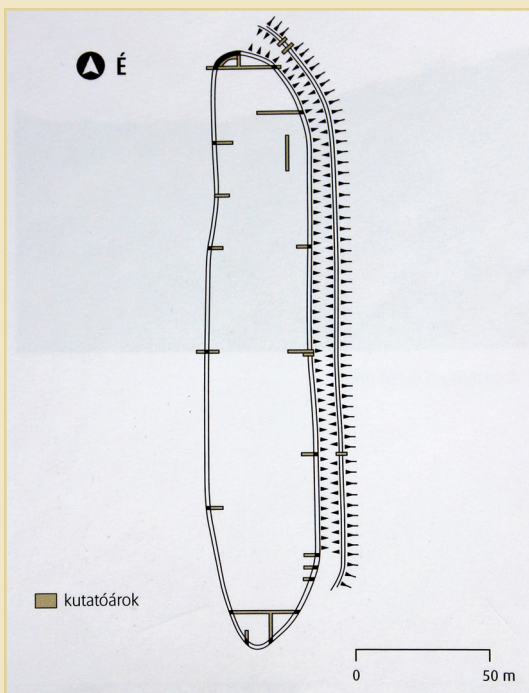
azt sem, hogy építésekor, a 13. században a település egyáltalán létezett. Ugyanez mondható el a Görgényi-havasok előterében, a vulkáni láz egyik kúp alakú kiemelkedésén (848 m) épült Tartód váráról, mely 14 km-re, északra fekszik a legközelebb ismert korabeli településtől (Oroszhegy). A Hargita keletre lejtő hegynyúlványainak egyikén, Csíkcsicsó határában, a falutól 5 km-re, nyugatra található egy középkori vár maradványai (933 m), Csíkrákostól ugyancsak nyugatra, 9 km-re épült Székelyföld legmagasabban elhelyezkedő középkori vára (1273 m), a Pogányvár. E két vár az alapterületet illetően kisebb az eddig bemutatott példáknál. Háromszék területén, a középkori települések közelében is megtaláljuk a minket közelebről érdeklő vártípust: Málnás falutól 1,5–2 km-re található Vártetőn (706 m) állnak egy nagyki terjedésű középkori vár maradványai (Herec vára); Sepsibükszád határában, a településtől hasonló távolságban, az Olt nyugati, magas teraszlepcsőjén (670 m) található Vápa vára napjainkra jelentős mértékben elpusztult maradványai.

Most pedig vegyük górcső alá részletesebben a vártípus morfológiai és alaprajzi jellemzőit, építészeti paramétereit és kronológiáját a tereprégészeti megfigyelések és a feltárások során felszínre került építészeti részletek és leletek alapján. Azt nem árt előrebocsátani, hogy nagy felületre kiterjedő terv- és ábrákra még nem került sor e várak területén, így a rendelkezésünkre álló régészeti ismeretanyag és tárgyi maradvány meglehetősen szerény. És hogy ne legyenek illúzióink: korabeli írott dokumentumokban sajnos alig leljük nyomát e létesítményeknek!

Kerámialeletek Szászorbo hegyi várából
(Beşliu-Munteanu nyomán) <https://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Castelani/texte/Garbova/Garbova.htm>

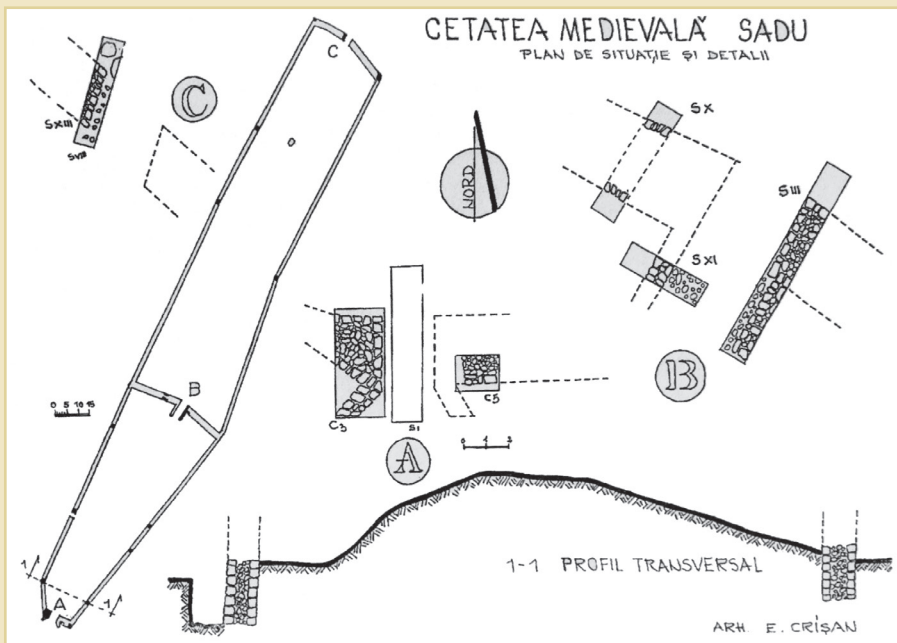
Orlát – Magashegy, a vár alaprajzi felmérése (Nägler–Karczag–Szabó nyomán)

Orlát – Magashegy keletről (a szerző felvétele)

Szászorbó hegyi vára két patak völgy által határolt oromra épült, alaprajza – a gerinc morfológiájának megfelelően – hosszasan elnyúló szabálytalan téglalap (90x30 m), a déli oldalon nyíló főbejáratát földsánc és árkok védték. Az 1,80–1,95 m vastagságú várfalak a nyugati oldalon ma is 3–3,5 m magasságban állnak. A feltárások során belső épületek nyomait nem sikerült megfigyelni, a felszínre került leletanyag a 14–15. századra keltezi a vár fennállását.² A Szeben közeli Orlát (=Váralatt) falu egy kora Árpád-kori ispánsági földvárról kapta nevét, feltehetően még a szászok betelepülése előtt. Ettől nyugatra, mintegy 2 km-re viszont egy másik vár is épült később a Magashegyen (Riesenberg, 618 m). Az észak–dél irányú dombélet mintegy 300 m hosszúságban és 35 m szélességben, teljes területében 1,40 m vastagságú kőfallal övezték, a keleti oldalon árkokkal és földsánccal fokozva védelmét. Belső kőépületek maradványai nem kerültek felszínre az 1960-as években végzett régészeti ásatások során, a leletek – köztük jellegzetes,

a szász települések anyagi kultúrájára jellemző fényezett vörös kerámia – a 13–15. századra teszik a vár használatának időszakát.³ Noha nem maradt írott forrás róla, bizonyítható, hogy a több mint másfél hektár kiterjedésű Kakasvár építésében oroslánrészük volt a nagydisznódi szászoknak. A Götzenberg tömbjének (Szebeni-havasok) egyik nyúlványára épült a 300 m hosszú, szabálytalan alaprajzú vár

Cód – Kakasvár alaprajza és főbb építészeti jellemzői (Beșliu-Munteanu nyomán)

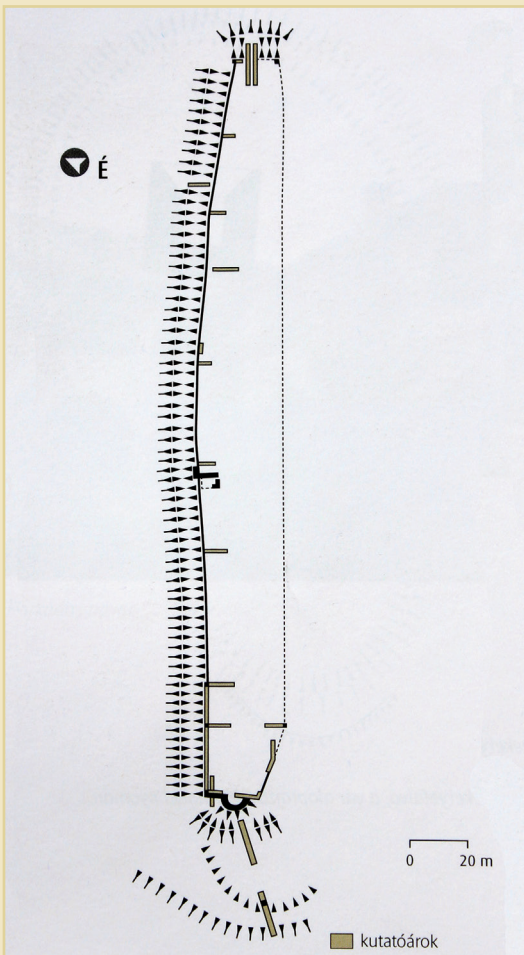
2 Nägler, Thomas – Beșliu-Munteanu, Petre: Repertoriul fortificațiilor medievale din piatră aflate în partea central sudică a Transilvaniei (secolele XIII–XVI). In: *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context European*. Cluj-Napoca, 2003. 392.; Horedt: *Zur siebenbürgischen Burgenforschung...*, 599.

3 Horedt, Kurt: Die Burg auf dem Riesenberg bei Orlat. In: *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 63. (1940). 126–128.; Nägler – Beșliu-Munteanu: *Repertoriul fortificațiilor...*, 393.

(legnagyobb szélessége 62 m); a két részre tagolódo vár belsejében, főként a nyugati oldalon jól láthatók az építőanyag kitermelése során keletkezett mélyedések, amelyek véleményem szerint faszerkezetű épületek létesítésének is helyet adhattak. Az erősséget a régészeti leletanyag tanúsága szerint a 13. században építették, és egészen a 15. századig készenlében tartották.⁴ Szintén a Szebeni-havasok előterének kiugró magasságára (704 m), Resinár falu (1204: *villa Reutel*) fölé épült egy hasonló kővár, ebben az esetben a hegygerinc hosszanti oldalai közül viszont csak az északit erősítették 270 m hosszúságú, 1,5 m vastagságú várfallal, kívül árokkal és földsáncsal. A mintegy 25 m szélességű vártető nyugati oldalát faltony, előtte pedig hármás földsánc és árok védte. A várban földbemélyített kőépület

Cód, a várat hordozó hegycsúcs északkeletről (a szerző felvétele)

Resinár – Reutelburg, a vár alaprajza
(Nägler–Beșliu–Munteanu–Karczag–Szabó nyomán)

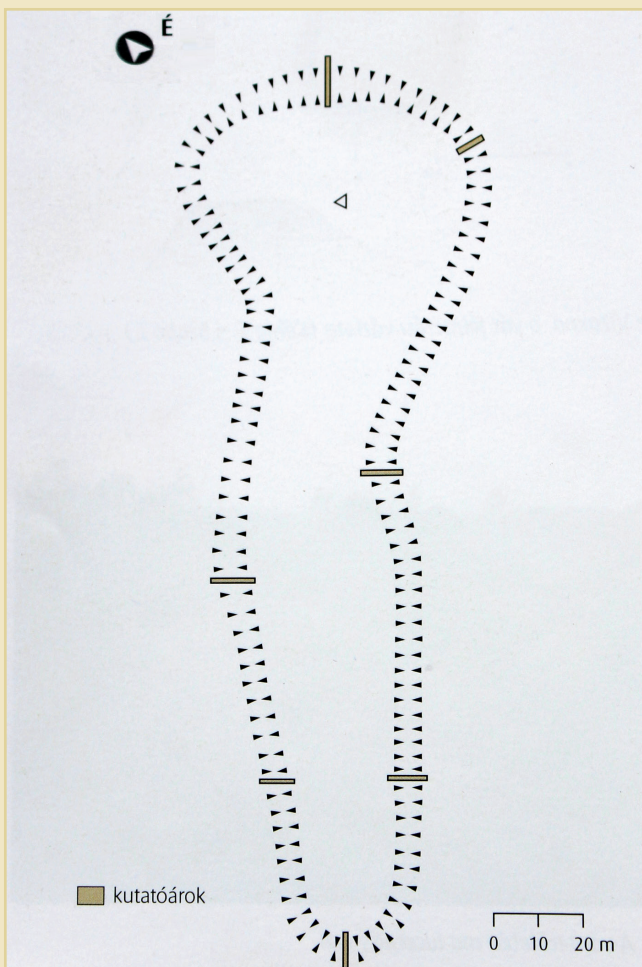

Resinár, várárok és földsánc az északi oldalon (a szerző felvétele)

Resinár, a várfal mellé épült kőépület keleti falmaradványa (a szerző felvétele)
(A fényképeken használt mérőlécek beosztása 20 cm-es.)

4 Beșliu-Munteanu, Petre: Cetatea medievală de la Sadu. In: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 6. (1995) nr. 3–4. 36–44.; Nægler–Beșliu-Munteanu: *Repertoriul fortificațiilor...*, 390–391.

Vurpód, a vár alaprajzi felmérése
(Nägler–Rill–Karczag–Szabó nyomán)

maradványai kerültek napvilágra; az erődítmény építését és fennállását 13–14. századi leletek keltezik.⁵ A vurpódi vár több szempontból egyedi vonásokkal bír a bemutatott dél-erdélyi várak sorában. Az egyetlen, amelyről középkori írott forrással rendelkezünk, egész pontosan az Árpád-kor végéről, ekkor a települést még Hőhalomnak hívták.⁶ A faluval határos Bolya területéből várépítésre alkalmas hegyet vásárolt helyi közösség ezután kezdett hozzá az erdő kiirtásához és az erődítési munkálatok elkészítéséhez, feltehető, hogy ennek következtében kezdték hamarosan Várhegynek nevezni a települést is (1339: *Borcperg*; a falu német és román neve Burgberg, illetve Vurpär). A szabálytalan alaprajzú erősség 170 m hosszú, szélessége 25–60 m között váltakozik, területét teraszlépcsővel, illetve árokkal határolták le. A várat feltehetően fapalánk védte,

5 Nägler, Thomas – Beşliu-Munteanu, Petre: Fortificații medievale la marginea voievodatului Transilvaniei. Cetatea medievală de la Răşinari (jud. Sibiu). In: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 9. (1998). nr. 3–4. 13–18.
6 *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. (1023–1300)*. Budapest, 1997. 314 (555. sz. regeszta).

Vurpód, teraszlépcső a vár keleti oldalán (a szerző felvétele)

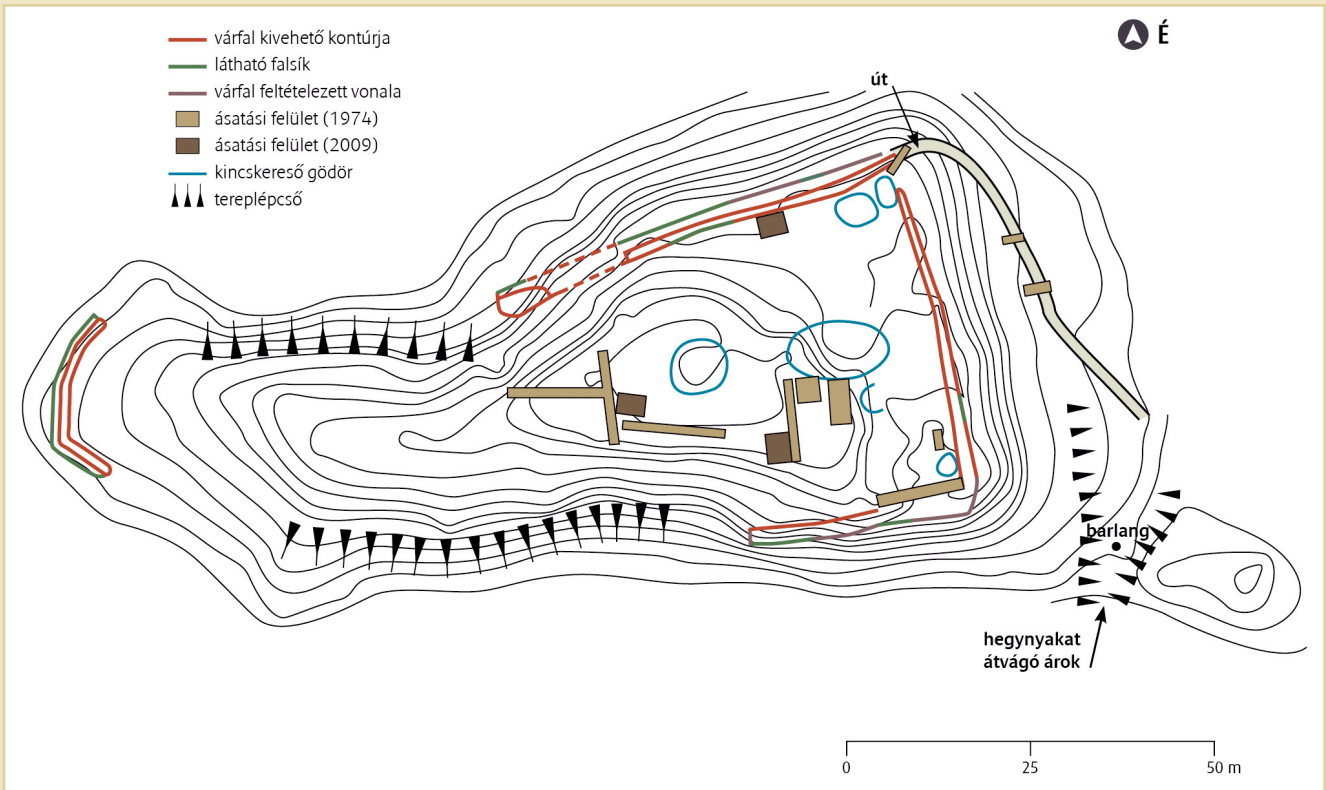
kőfalak építésére utaló nyomok nem kerültek felszínre a régészeti feltárások során,⁷ a közöletlen kerámialeletek és a helyszínről származó, a Brukenthal Múzeumban őrzött korabeli kétélű kard a vár középkori használatának egyértelmű jelei.

Az eddig röviden bemutatott dél-erdélyi várak legjellemzőbb sajátosságai: optimális helykiválasztás a védelem szempontjából (településektől való nagy távolság és/vagy nehezen megközelíthető magaslattal); a vártető erődítési potenciáljának a lehető legjobb kihasználása, általában a teljes terület egyszerű gyűrűfallyal való védelme; külső erődítési elemek alkalmazása (árkok, sáncok, teraszlépcsők). A várak kapuját, főbejáratát a hegygerincek kevésbé meredek végén alakították ki, ide a várhegyet spirálisan megkerülő várút vezetett; gyakran kisebb mellékbejáratokat is létesítettek a nehezebben

Parajd – Rapsóné vára, a várfal északon feltárt részlete
(a szerző felvétele)

7 Nägler, Thomas – Rill, Martin: Fortificația medievală de pământ din comuna Vurpär, jud. Sibiu. In: *Materiale și Cercetări Arheologice*, 17. (1983). 485–487.

Parajd – Rapsóné vára, alaprajzi felmérés
(a szerző, Serfőző Antal, Bagi István és Kuti Ildikó munkája)

megközelíthető oldalakon. A több ezer négyzetméter kiterjedésű alapterületű várakban ritkán fordulnak elő szilárd kőépítmények, viszont könnyűszerkezetű faépületek meglete több helyen is fölöttébb valószínű; a várak kultúrrétege vékony és szegény tárgyi leletekben.

A vártípus kelet-erdélyi példái hasonló formai jegyekkel rendelkeznek, viszont előfordulnak helyi sajátosságok. Rapsóné várának építői a Görvényi-havasok egyik nyugati, alacsonyabb oldal kiágazásának földrajzi adottságait maximálisan használták ki. A 115 m hosszú, 41 m széles, szabálytalan téglalap alaprajzú vár 1,8–1,9 m vastagságú falai a Vártetőnek a kevésbé meredek oldalait övezték, máshol feltehetően palánkfal védte a vár területét. A közelmúltban végzett régészeti kutatások faszervezetű épületek nyomait mutatták ki, melyek lakó- és tárolási funkciót egyaránt betölthettek. A felszínre került leletanyag tanúsága szerint a tatárjárás előidézte sokk-helyzet szülte a várat, melyet több mint évszázadig készenléti állapotban tartottak.⁸ A két folyóvíz által övezett, ovális alakú hegykúpra emelt Tartód várának alaprajza teljes mértékben igazodik a csúcs formájához (méretei: 75x37 m), melynek 1,6–2 m vastagságú kerítőfalai közé falszoroson (zwinger) keresztül vezetett a vár útja. A belső

Rapsóné vára, az északi várfal építését követően felhalmozódott leletek (a szerző felvételei és rajzai)

⁸ Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Kolozsvár, 2017. 128–129, 204–212.

Székelyvasság – Tartód várát hordozó hegycsúcs
(a szerző felvétele)

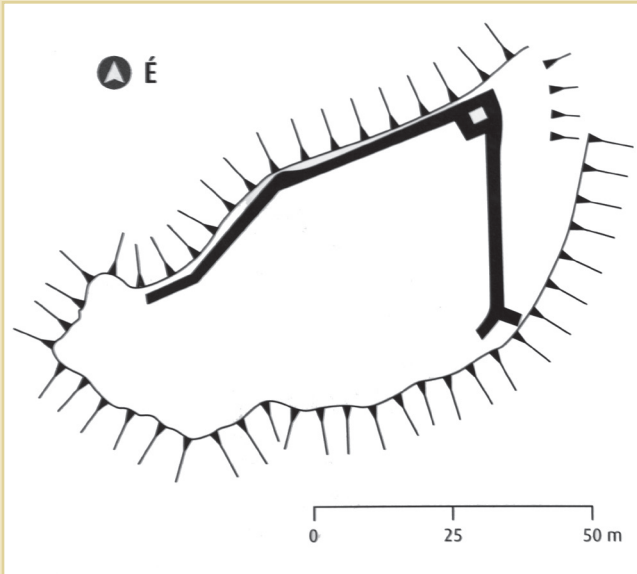
Tartód várából előkerült Árpád-kori leletek
(a szerző felvételei és rajzai)

teraszlépcsők feltehetően szintén faépületeknek adtak helyet, a falkoronán pedig gyilokjáró futott körbe. A vár nagyon vékony és leletszegény kultúrrétegének darabjai a 13. század második felére teszik az erősség építését, melyet rövidesen felhagytak, és többé nem használták a középkori településektől rendkívül távol fekvő várat.⁹ A kiugró sziklafokra épített csíkrákosi Pogányvár területét (93x45 m) csak a kevésbé meredek északi és keleti oldalakon övezték megközelítőleg 2 m vastagságú falak. Az északkeleti sarokban található, 3,5x3 m belvilágú, négyszögletes alaprajzú toronynak a várfalakkal való kapcsolatát nem sikerült megállapítani az ásatások idején, melyek során néhány archaikus kiképzésű edénytöredék mellett 13–14. századi kerámialeletek kerültek napvilágra.¹⁰ Az Olt csíkszögödi szorosának nyugati oldalán, a Hargita oldalának egyik kúp alakú hegytetőjén (Várhegy, 994 m) őskori sáncokra alapozott, ovális alaprajzú, andezittömbökből mészhabarcsbakott várfallal övezték (88x40 m). A vár Árpád-kori használatát szórványos kerámialeletek jelzik.¹¹ Az Olt völgye fölül keletről magasodó málnási Várteőt ovális alakú, 182x82 m kiterjedésű falgyűrűvel övezték (falvastagság: 1,6–1,7 m), a falakon kívül kettős árokkal és földsánccal. A délkeleti oldalon álló

⁹ Sófalvi: *Hadakozás és önvédelem...*, 131, 227–229.

¹⁰ Székely Zoltán: Ásatások a lemhenyi (Kovácsna megye) és a csíkrákosi (Hargita megye) várban. In: *Acta Hargitensia*, 1. (1990). 43–45.

¹¹ Benkő Elek: Kelet-Erdély „korai” kővárai. In: *Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora.* (Castrum Bene I. 1989.) Gyöngyös, 1990. 70.

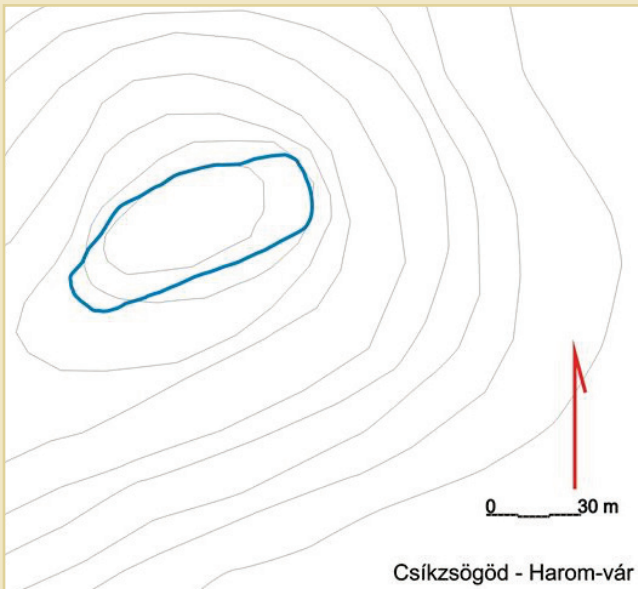
Csíkrákos – Pogányvár alaprajza
(Székely–Benkő–Karczag–Szabó nyomán)

Csíkrákos – Pogányvár, középkori falmaradvány
(Botár István felvétele)

többszintes kaputorony (6,45x7,25m) másodlagosan épült a várfalakhoz, szerkezetében a kövek közt tégladarabkákkal. Herecvár belső területén más épületnyomokat nem találtak a régészeti feltárások során, a kaputorony járószintjéről 13. századi ezüstdenár került napvilágra.¹² Az Olt közelében emelt Vápa várának éppen fekvése biztosította elsődleges védelmét, ugyanis kiesett a középkori településhálózat és a korabeli utak közvetlen vonalából. Az észak–dél

irányban egykor 100 m hosszúságot meghaladó, 32 m széles vár formája sarkain lekerekített, szabálytalan téglalap alakú, falvastagsága 1,60 m. Déli része – itt nyílhatott a kapuja – nagyrészt kőbányászat áldozata lett; északról nagyméretű árokrendszer védte a falat, amelynek belső oldalához 3x3 m belvilágú tornyot kapcsoltak másodlagosan. A vár területéről az itt folyt ásások folyamán őskori kerámia, és 14–15. századi fémleletek kerültek elő.¹³

Csíkszögöd – Haromvár alaprajza (Botár István nyomán)

Falrészlet a szögödi várban (Botár István felvétele)

12 Székely Zoltán: Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei. In: *Aluta*, 8–9. (1976–1977). 59–60.; Benkő: *Kelet-Erdély „korai” kővárai...*, 71–72. A denárt az 1899. évi kiadású, Réthi László-féle éremhatározó V. István korában kibocsátott veretként határozza meg, míg Huszár Lajos: *Műnzkatalog Ungarn* (1979) már II. András korabeli veretként.

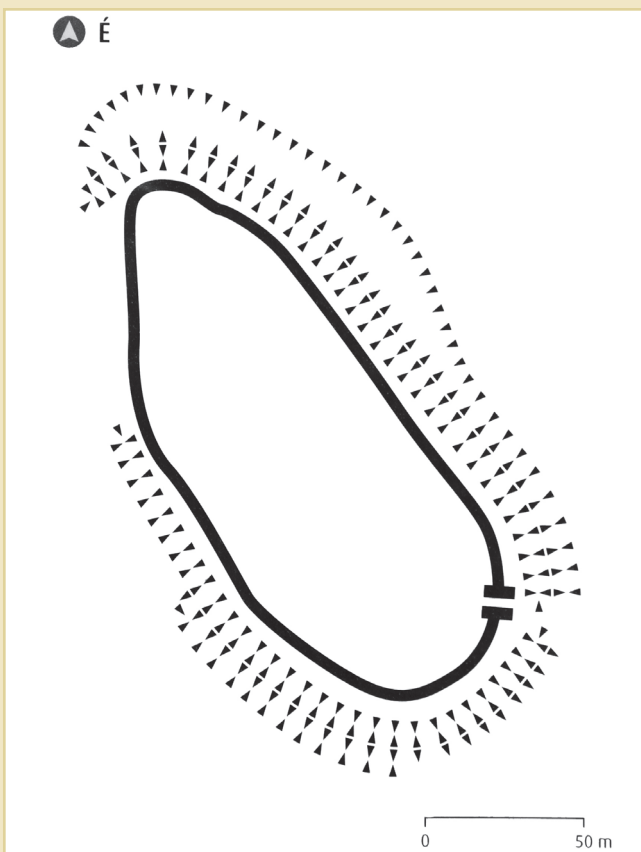
A székelyföldi, pontosabban kelet-erdélyi várak védelmi sajátosságai és azok fizikai paraméterei

13 Székely Zoltán: *Contribuții...*, 61.; Bordi Zsigmond Loránd: 13–14. századi magánvárak Kovászna megyében. In: *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*. Énlaka – Székelyudvarhely, 2012. 122–123.

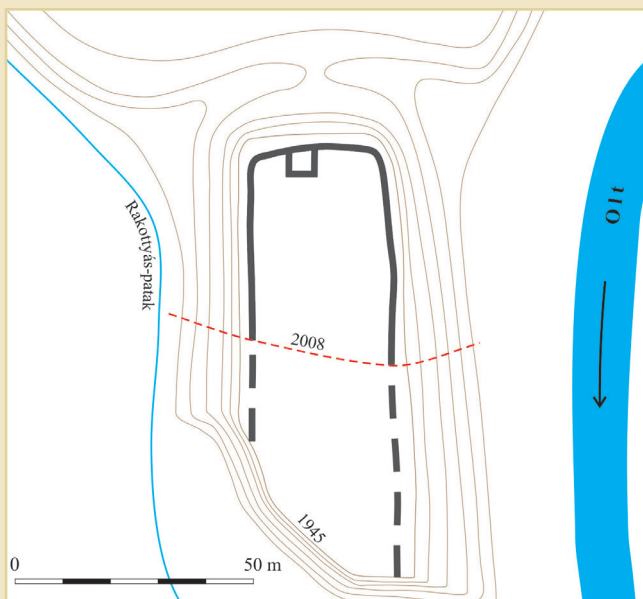

Málnás – Herec vára a levegőből (a szerző felvétele)

Málnás – Herecvár alaprajza
(Székely-Benkő-Karczag-Szabó nyomán)

nagymértékben hasonlítanak a bemutatott dél-erdélyi példák általános jellemzőire. Eltérés elsősorban abban mutatkozik, hogy a Kelet-Erdélyben épült várak kevésbé szabályos formájúak, és jobban alkalmazkodnak a földrajzi hely adottságaihoz, kihasználva annak előnyeit, éspedig oly módon, hogy ahol elegendő volt a természetes védelem (meredek hegyoldal), oda nem építettek kőfalakat. Ezen felül a várak kiterjedésének átlagos mérete eltérő, míg Kelet-Erdélyben 4060 m², Dél-Erdélyben mintegy kétszerese, azaz kb. 8200 m². Megkockáztatható a feltevés, hogy a jelentős különbség az építetők és a várakat használó közösségek közti népesedési tényezőkkel magyarázható. A befektetett munkaenergia mennyisége a földmunkák léptékében is megmutatkozik, a földsáncok és árkok alkalmazása is kisebb volumenű a székelyföldi váraknál, és ez a tény nemcsak a természetes adottságokkal magyarázható (kisebb munkaerő potenciál). A falgyűrűkön belüli kő- és faépületek csekély száma viszont feltehetően mindkét esetben ugyanazzal a tényezővel kapcsolatos: a kis felületű, kutatóárkos régészeti módszerek kevésbé teszik lehetővé ezek megfigyelését. Az újabb, szelvényeket alkalmazó feltárások által kimutatott belső épületek (pl. Parajd – Rapsóné vára) azt jelzik, hogy lakó- és tároló funkciót betöltő építmények a jövőben bármelyik vár területén előkerülhetnek, és relatív hiányosságuk mindössze kutatási helyzetkép.

Sepsibükszád – Vápvár alaprajza
(Bordi Zsigmond Loránd nyomán)

Erdély középkori várépítészetét tanulmányozva, azonnal szembeötlik, hogy az írásomban eddig taglalt, a korabeli településeken kívül található, optimális természetföldrajzi helykiválasztás szempontjai szerint létesült, a hegycsúcsok formájához igazodó, azokra épült egyszerű gyűrűfalas várak zömében a középkori Szász- és Székelyföld területére koncentrálódnak. Noha kutatástörténeti múltjukhoz erőteljesen hozzátapad a határvédelmi funkció, a várak topográfiaját alaposabban vizsgálat alá véve (a hegyek belső oldalának egy-egy magaslatán, a hegyszorosoktól és főbb utaktól távoli elhelyezkedés), ismételten elmondható, hogy ez a nézet ma már nem tartható, és e várak határvédő/ellenőrző szerepe minimális lehetett.¹⁴ Mindkét területen egy-két vár révén közvetve kimutathatók a kora Árpád-kori királyi vármegyeszervezet alapját képező királyi várak, Dél-Erdélyben a Szeben közeli Orlát – Winsberg fa-földvéra, és az ispánsági várak jellemzőit mutatják a székelyudvarhelyi Budvár, valamint Tusnádfürdő – Vártetőn épült vár (egy hektár fölötti alapterület, valós vagy feltételezett földvár periódusok, kora Árpád-kori leletek). Magánbirtokosok várépítésére is van példa a régiókban, noha ezek szinte kivétel nélkül a Szász- és Székelyföld közé beékelődött enklávékon (vármegyei szigeteken) jöttek létre. Dél-Erdélyben a Sebes-patak hegyek közül kitörő völgyszűkülete fölé emelkedő (szász)csóri várat a váralja falut birtokló Péterfalvi gerébek építették, amint a korabeli oklevelek névhasználata is

14 Az elmélet és a probléma részletes taglalására és kutatástörténeti áttekintésére a kelet-erdélyi példák kapcsán I. Sófalvi: *Hadakozás és önvédelem...*, 16–23, 65–98.

tanúsítja (1309: *villa sub castris Petri*).¹⁵ A középkorban vármegyei joghatóságú, ma Sepsibükszád határában (elpusztult Zsombor és Gerebencs falvak területe) található Súlyomkő vára 1344-ben az előkelő székely Hidvégi família birtokához tartozott.¹⁶

A szász gerébeknek helyenként saját közösségük területén is sikerült társadalmi és hatalmi reprezentációt tükröző lakótornyokat (Kelnek, Szászorbó) építeniük, amelyek a nemesi várak szerényebb formái voltak. Felemelkedésüket és elkülönülésüket, hatalmi ténykedésüket a szász közösség nem nézte jó szemmel, és a legtöbb helyen sikerült elérniük, hogy a késő középkorra a gerébek magánföldesúri törekvéseiket (birtokok, tisztségviselés) vármegyei területen érvényesítsék. Szászorbón azonban nemcsak a település központi részén épült egy gerébi lakótorny a 13–14. században,¹⁷ hanem távol, az erdők mélyén is egy viszonylag nagyterjedésű egyszerű gyűrűfalas vár létesült (ld. fentebb). Ennek a felépítésében és használatában feltehetően a helyi közösség vezetői is közrejátszottak, viszont a mentsvár alapvetően a szász faluközösség igényeit elégíthette ki, annak védelmét láthatta el. A tucatszani dél- és kelet-erdélyi példa alapján bemutatott vártípus fizikai jellemzőit (településen kívüli helykiválasztás, jelentős alapterület, alapvető védelmi for-

Vápvár falmaradványa (a szerző felvétele)

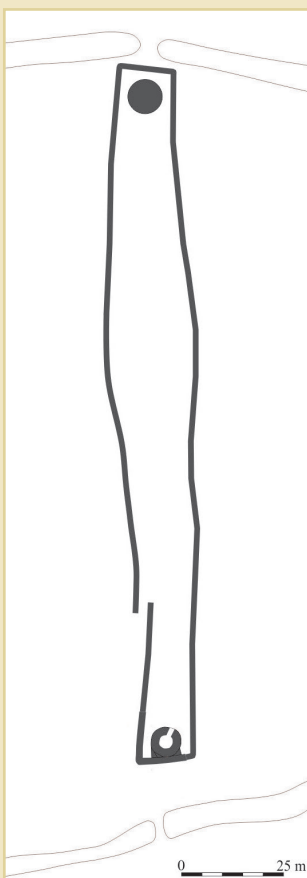
15 Erdélyi Okmánytár. *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. (1301–1339)*. Budapest, 2004. 72 (118. sz. regeszta).

16 Erdélyi Okmánytár. *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. (1340–1359)*. Budapest, 2008. 97 (212. sz. regeszta).

17 Karczag Ákos – Szabó Tibor: *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok, erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*. Budapest, 2012. 329–330.

Felsőcsernáton – Csonkavár a levegőből (a szerző felvétele)

Felsőcsernáton – Csonkavár alaprajza (Bordi Zsigmond Loránd nyomán)

mák alkalmazása, lakó- és tároló-épületek, hatalmi építészeti elemek hiánya) tekintve úgy vélem, hogy ez alapvetően közösségi funkciókat láthatott el, létesítésükben és működtetésükben kétségtelenül jelentős szerepük volt úgy a szász gerébeknek, mint a székely főembereknek és lófőknek.¹⁸

E várak építéséről a középkori oklevelek csak szórványos adatokat őriztek meg az utókor számára. Két korabeli dokumentum Szászföldről és Székelyföldről viszont igen tanulságos lehet e vonatkozásban. A vurspódi példát már érintettem: 1296-ban a szomszédos Fehér vármegyében birtokos Hidegvízi geréb család Tamás fia, Mihály, jómaga és testvére, Miklós nevében Bolyai (*Bulla*) birtokukból eladott egy várépítésre alkalmas hegyet, a

18 A téma előzetes kifejtésére és a vizsgálatunk tárgyát képező várak funkciójának meghatározására kelet-erdélyi vonatkozásban ld. Sófalvi András: A székelység középkori várjai. Kísérlet egy székelyföldi vártípológia kidolgozására. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Budapest, 241–249.

közvetlenül mellette elterülő kis darab földdel és erdővel együtt (*unum montem valentem pro opere castrum cum quadam modica particula terre et silva ad ipsum montem immediate pertinenti*) a hőhalmi népeknek, külön határjelekkel kijelölve területét. A 20 márka finom ezüstért nyélbe ütött vásárban a hőhalmiakat/vurspódiakat Hermann fia, András képviselte.¹⁹ 1415-ben a sepsi székelyek az Olt mellett egy darab földet 50 aranyforintért adták el a botfalusi szászoknak, hogy saját földjükön várat építsenek (*Nobiles viri, Siculi videlicet ... quoddam castrum seu fortalitium in terra ipsorum contra notabiles domini nostri Regis Emulos edificare inceperunt*).²⁰ Az oklevél magyarázata szerint a Barótról, Gidófalváról, Borosnyóráról, Uzonból, Szentgyörgyről, Bölönből és Árapatakról megnevezett „nemes székelyek” (többek közt a bölöni és szentgyörgyi

19 Ld. 6. jegyzet.

20 Székely *Oklevéltár*. I. Kolozsvár, 1872. 109–112.; Székely *Oklevéltár*. III. Kolozsvár, 1890. 33–36.

Rapsóné várának elméleti rekonstrukciója a régészeti kutatások alapján (a szerző adatai alapján készítette Gyöngyössy János)

Forrók és szintén szentgyörgyi Daczók) a király párttűt ellenségei ellen akartak várat építeni. Nem tudjuk pontosan, hogy a szóban forgó vár felépült-e, Benkő Elek hívta fel a figyelmet arra, hogy az illető vár valószínűleg a Szék földjén található erődsi Csókás várával azonosítható.²¹

A sepsi székelyek ügyletében a tervezett várépítésben különösen fontos szerepe volt a széki előkelőknek. További részletekről sajnos nem számolnak be az oklevelek a vár építése és használata tekintetében. Székelyföldi példák esetében egy-egy adatmorzsa adhat további eligazítást. A málnási Herecvárat a hagyomány a szomszédos Oltszemen birtokos Mikókkal hozza kapcsolatba, a bükszádi Vápvár esetében szintén elgondolkodtató az a tény, hogy az erősség egy olyan enklávénak a peremén

21 Benkő Elek: A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai. In: *Aetas*, 8. (1993) 3. sz. 11–12.; A vár kutatására ld. Székely Zoltán: Sistemul de fortificare la aşezarea neolitică de la „Tyiszk” și cetatea feudală de la „Csókás” în satul Ariuşd (Jud. Covasna). In: *Aluta*, 12–13. (1980–1981). 42–49.

található, ahol ugyancsak a Hidvégi Mikóknak voltak birtokai. Történeti forrásokkal egyelőre nem, de a régészeti adatok alapján megkockáztatható a feltevés, hogy az egyes várakban található kőtoronyokat (pl. Pogányvár, Vápvár) a székely előkelőkkel hozzuk kapcsolatba. A felsőcsernátoni Csonkavár főbb paramétereiben (alapterület, forma, kiterjedés) jól illeszkedik a tanulmányomban jellemzett vártípus sorába. A két patak által közrefogott dombgerincre épült, 170 m hosszúságban, középső részén 25 m szélességben kőfalakkal határolt területet a déli és északi oldalon szárazárok védte. A vár két végében utólag épültek meg a hengeres formájú (a déli torony külső átmérője 7,50 m), többszintes tornyok.²² Noha írott adatokkal nem tudjuk alátámasztani, a vár kiváló példája lehet a székely közösségi várépítésnek, amelynek történetében fordulópontot jelentett a hatalmi reprezentációt is megjelenítő toronyépítmények létesítése (erre a régészeti leletek szerint a 14. században került sor), az esemény mögött társadalmi szinten minden bizonnyal egy kiemelkedő előkelő család tevékenysége körvonalazható.

Tanulmányomban Dél- és Kelet-Erdély középkori várépítészetének legjellemzőbb típusát elemeztem topográfiai, alaprajzi és építészeti paraméterek összehasonlítása alapján. Az így megfigyelt fizikai analógiák a két terület történelmi fejlődésének vonatkozásában párhuzamos vonásokat jelez(het)nek történeti, társadalmi és hadászati téren. A 13–15. században épült és fenntartott, viszonylag nagy alapterületű, egyszerű gyűrűfalas várak mindkét területen a közösségi várépítés jegyeit viselik magukon. A hasonlóságokon túl, eltéréseket is tapasztalunk a két régió várépítésze között. Míg Szászföldön a gazdasági és társadalmi szinten gyorsan felemelkedő és elkülönülő gerébek helyenként saját várakat (lakótoronyokat) építettek, Székelyföldön ez legfeljebb a várakban utólag létesített tornyokban nyilvánult meg (a fejedelemség korára megerősödő székely famíliák erődített udvarházakat kezdtek építeni a települések területén). A középkori szász és székely várépítést jellemezve, a korabeli történelmi tényezőket szem előtt tartva, bizonyos értelemben úgy is fogalmazhatunk, hogy az ún. hegyi várak a templomvárak előzményeinek tekinthetők Szászföldön és Székelyföldön egyaránt.

(A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00303/15/2. sz. pályázatának támogatásával készült.)

Sófalvi András

22 Bordi: 13–14. századi magánvárak..., 126–130.